

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

IV. A széplaki Petrichevich Horváthok.

Előkelő családaink bölesője, eszekély kivétellel, a székelyföld: és vagy otthon emelkedtek primori rangra, vagy a megyékre házassodva alkottak további családfát. Itt egy kivétellel állunk szemben. Beszakad az idegenből egy családalapító, s itt a magyar föld és levegő a nemzet szellemét lelkébe lehelli.

Izabella királyné alatt szakadtak be, írtam a Nevezetesebb családokban. Később láttam Engelnél (Monumenta I. 194 l.), hogy Dalmáziából jöttek, János az 1526-ban jajezai bán már széplaki Horváthnak írja magát. Ennek lehetett fia Miklós (1547—84), ki széplaki Both Annával megalapítja az egyik legterjedelmesebb unitárius családfát.

Már a református nemzeti fejedelmek Bethlen, I. Rákóczi György támadtak, de ezzel legalább nemzeti tőkénk nem apadt. A fejedelmek után az a szellem támad, mely a Corvin, a Rákóczi uradalmakat árvalcány kezen át német kézbe juttatta. Hozzájárult a múlt században a képzelgés oda fokozása, hogy az emberek nem láttak magokban tartalmat, ha fennről ezímmel, rendjellel el nem ismerték. A P. Horvátokra nézt a lett következése, hogy több bárói és grófi, református és katolikus ágra és ágazatra oszlottak fel. Míg egy ág megmaradt unitáriusnak.

Családaink a mily arányban indúltak vegyes házasságokat kötni, abban az arányban tértek ki tőlünk. Kik velünk akartak maradni, azzal védekeztek, hogy fiaikat, leányaikat unitárius családokkal házassíták össze. Innen van, hogy akár a Zsukiak, akár a Horváthok, akár a vargyasi Danielek, a sárdi Simének, torozzkó-szentgyörgyi Torozkaiak, kénosi Sándorok, ürmösi Maurerek, taresafalvi Pálfiak, különböző Szentiványiak családfáját nézzük, nagy családainkat a múlt század végéig, az üldöztetés egész korszaka alatt, együtt, családi összeköttetésben találjuk.

A nemzeti fejedelmek korszakában, ha elvesztettük is számbeli többségünket, ha a legnagyobb családok elhagytak is, befolyásunkat, politikai positionkat biztosította az alkotmány, a három nemzet s négy recepta religio paritása. De a mint a korona alá visszatértünk, a leopoldi diploma által biztosított erdélyi alkotmány vallásügyi pontja velünk szemben papiron maradt. A mint a Rákóczi-forradalomnak vége, az 1713-iki országgyűlés a főkormányshéknél, királyi táblánál még kijuttatja illetményünk egy részét, unitárius consiliarium, ítélőmestert, táblai ülnököt is választanak, de a mint a *pragmatica sanctio* keresztül lett *vive s* a bécsi udvari kancellária magához ragadta a kormányzást, azt látjuk, hogy az 1728-ban elhalt ítélőmesterünk, Sándor Gergely helyébe még tesznek Gidófalvi Gábor személyében unitárius ítélőmestert: a mint azonban a század elején választottak kihaltak, nemesak az országos méltóságokból hagyattunk ki, hanem a megyei, városi tisztségekből is rendre kiszorítottunk. Családaink ősi barázdáik művelésére, gazdálkodásra és takarékoskodásra látták magukat utalva. A P. Horváthok is reá szánták magukat a sótalanná vált kenyérré. Követték a politikát, hogy a Zsukiak, Danielek, Maurerek, Toroezkaiak, Pálfiakkal léptették fiaikat és lányukat családi összeköttetésbe. S e század közepén felvették a vezérlő szerepet. Öt főgondnokot adtak a statusnak, kik mai napig, 78 éven át álltak vallásügyeink élén.

Horváth Boldizsár kezdte a sorozatot, ki 1753 jan. 16-ától 1778 februáriusáig, tehát egy nehéz negyedszázadon viselte a főgondnokságot. Bár a bécsi kormány szakasztott a kiirtatás nyílt gondolatával, kronikásaink az erőszakos áttöréseknek egész lajstromát tartották fenn. E folyóirat hasábjain is panaszozzák a főrangú unitárius nők, hogy férjeik papjaikat udvarokba be nem boesájtják, s hogy unitárius templomba hajtassanak, koesit rendelkezésekre nem adnak.

Horváth Boldizsár, mint ifjú, ott lehetett az 1741-iki zsinaton, mely a sanyaru helyzetet azzal fejezte ki, hogy elrendelte, mikép ezentúl minden főtanúesot és zsinatot imával nyissunk meg, „mert minden nélkül szíkölködünk“. Mária Terézia korában vette át gondjainkat, kinek térítéséről a Bánfi-esalád krónikája erős vonásokban beszél. Azonban a franczia encyclopedisták szelleme a Burgba is bevonult, Kaunitz s különösen József esászárnak corregenssé lett fellépése nagyot változtatott. A vallásügy a nagy politika, közpon-tositási törekvések mégé szorult. A protestansok üldözése, mely

nemesak velünk szemben, de a korona egész területén folyt, alább hagyott. Mi is szabadabban kezdtünk lélekezni. Eddig négy a főgondnokaink száma, 1771-től kettőre szállítottuk. 1772-ben a főtanácsok üléseit Kolozsvárat nyílt isteni tisztelet tartással kezdjük, mi mind a magyar, mind a lengyel oratóriumban ünnepélyek közt folyt le. A későbbi József császár, mint corregens, 1773-ban Erdélyben utazást tett, Agh István püspököt fogadta, hitvallásunk alapelveit magának előadatta. Mit nagy haladásnak vehettünk attól az időtől, melyben a hódolól küldöttség unitárius tagjától a fogadtatás megtagadtatott. A jezsuita-rend ez évben történt pápai eltörlése is befolyt a jobb idők közeledésére. S Horváth Boldizsár 1778-ban azzal a remény-nyel hajthatta le fejét, hogy vallásunk felett a viharok neheze már elvonult.

Horváth Ferencz lépett helyébe, ki 1778 jun. 20-ikától 1804 nov. 21-ig, huszonhat évi főgondnoksága alatt mult és jelen századunk történetében a legnagyobb nyomokat hagyta maga után. Szervezkednünk kellett volna, de a régit se mertük megbontani. Szervezetünk a fejedelmi korból jött le, annyi változással, hogy 1793-tól ekklézsiáink vagyona világi gondnokok kezébe tétetett át, s 1718-ban felállítottuk a főgondnokságot, de az egyházat a püspök, ki hivatalosan superintendensnek ezimeztetik, képviselte. A zsinatok egyházi körönként minden nyáron megtartattak, megtartatik télenként a főtanács Kolozsvárat. De tagjai csak papok, azzal a különbséggel, hogy felmentetődtek a régi szokás alól, hogy minden pap, mester jelen legyen. Csak az-esperesek jönnek. A világi elemből a körü gondnokok, a főbb urak részéről egy két deputatus, a főgondnokok közül is valaki, vagy azok megbízottjai. A püspök elnököl, a generalis notárius vezeti a jegyzőkönyvet. Felolvassák a kormánysszék leiratát, folytatják a válópereket, mikor vannak; mert akkor is morallunkban feküdt, hogy bár könnyü volt az elválás, nálunk folyt legkevesebb elválás. Ezek mellett jegyzőkönyveinket a papság elhelyezése tölti be, abból a régi traditióból keletkezve, hogy a papot az ekklézsiák, hogy ugy szóljunk, egy évre szegődttették; s ha nem marasztották, Szent-György napkor fel kellett szedni a sátorfáját. A kolozsvári tanárokat a kolozsvári, a tordai igazgató-tanárt a tordai ekklézsia állította be, ezt már határozatlan időre. A collectát, a pénztárt a püspök, a kollegium seniora és exactora kezelte. A fundátorok vásárhelyi, ugynevezett főconsistoriuma inkább csak a nagy családok összejövele, tárgya az anyagiakról való gondosko-

dás, s később mintegy ellenőrző testület, mely a kormányhoz való felterjesztések szövegét a püspöktől maga elé rendeli. Ez volt hatvan éven át szervezetünk, árnyéka egy autonomiának. Kitétetve annak, hogy kolozsvári központunk ha szét nem is mállik, decentralizáltatik, abból a lappangó aspiratióból, hogy a székelységhez közelebb essék.

Horváth Ferencz megválasztatásának éve, 1778, e korszaknak zártkövévé s mostani autonomiánknak küszöbévé lett. Hogy úgy fejezzük ki magunkat, kezdődik statusunk secularizációja, helyesebben szólva, az egyházi és világi elem paritása, együtt tanácskozása. Horváth Ferencz életírója szerint, főeurátorrá választatása alkalmából programját előadta: elvileg elfogadtatott. Az 1778-iki zsinat jegyzőkönyvében ennek nyomát nem látom. Az a zsinat, a mi 1867-iki kiegészésünk a szelidebbé vált kormánytól való félelem, az egyházi és világi elem közti kiegyezés, egy új korszak megteremtésére. A programm magában a levegőben volt, mert az új szervezet a jegyzőkönyvben minden bevezetés, minden indokolás nélkül csak pontozva van.

Az 1778-iki statutum szerint a püspök az egyház feje, az iskolák főigazgatója: de a status vagyonát, az iskolák felügyeletét a zsinat a világi elem kezébe adja. A status ügyei vezetését a püspökség és a marosvásárhelyi főconsistorium között közössé teszi. A püspök elnöklése érintetlen marad, a főeurátoroktól csak jelenlét kívántatik. A kolozsvári ez idő alatt kifejlett képviselőtanács első nyomát 1775-ben látom, de esakis a kolozsvári tanárok s beválasztott papokból állott: most négy világi férfival bővítettett. A főpénztár kezelése a püspök és senior kezelése alól egy világi pénztárnok kezébe megy át, ki Linezeg János. A kolozsvári kollegium és a tordai gymnasium világi felügyelő gondnokok alá adatnak, mit Zsuki László és Pápai István személyében töltenek be.

Horváth Ferencz, kinek Agh István, később Lázár István püspökökkel e szervezetet életbe léptetni s tovább fejleszteni lett feladata, 1731-ben született. Ott tanult a magyarutezai iskola sövény szobái mellé — az urfiak részére — kőből épített rostélyos szobájában; s mert templom nincs, ott imádkozott a piaczi magyar vagy a monostorutezai lengyel oratóriumban s ezzel a fájó érzéssel lépett az életbe. Mint urfiról olvassuk, hogy 1760-ban a kollegium építési czéljaira a belsőszolnokmegyei középfalvi és alsóilosvai malmai szombati váuját conferálja. Pár év múlva nőszül, Zsuki László nővérét, Terézt veszi nőül s ezzel a Zsukiak szellemvilága légkörébe lép.

Kezdődött a nemzeti nyelv fellendítése. 1778 febr. 15-én 300 frtot juttat a központba, azzal a megjegyzéssel, hogy ha a pénztár állása megengedi, fordítassék kamatja a szónoklat tanítás emelésére. S még azon a nyáron, jun. 20-án tartott zsinaton, elhalt nagybátyja, Horváth Boldizsár helyébe főgondnokká választották: Toroczka Mihály gondnoktársa belecgyezésével, mint ifjabb, az ügyek vezetését kezébe vette. A mint megválasztatott, Kolozsvárt termett, számba vette a status tőkáját, mi 3638 frt, a pénztárnok kezébe tette. Felvette a gondot, hogy a tanárok akkor már 240 mfrt fizetése, bár ugy ígértetett, ha lesz honnan, s 80 véka buzája folyóvá tétessék, s a tanulók szappanutezai két sütőháza füstölögjön. Benézett az iskolába, sajnosan látta, hogy a zsinatok tavasszal tartása miatt a tanulók hamar szélednek, későre szállingóznak vissza: 1780-ban szabályt hozat, hogy a közvizsga június végén tartassék, szeptember elsejére ki nincs jelen, ágyhelyet ne kapjon.

Itt következett be az amnestia nagy napja, 1782 jan. 10-ike, a József esásár türelmi patenscnek megjelenése, mely a protestansokat templomjavítási, építési, iskolatartási jogába visszahelyezte. Mely minket az üldöztetés, a kiirtás félelmétől megszabadított, s felszabadított abból a kínos helyzetből, hogy a status a papság s iskolánk az ekklézsia palástja alatt lappangjon s a tanárok, mint az ekklézsia papjai, a püspök mint rectora találja védelmét. Birtokába léptünk régi autonomiánknak.

De még sem teljesen. Mert folytathattuk ugyan zsinat tartásunkat, de királyi biztosok jelenlétében: igaz, hogy a főkormányiszék mindig unitáriust nevezett. Jegyzőkönyveinket négy hét alatt tartoztunk felterjeszteni, bár nem látom az eltíltó paranesot, a colleták beszámolását jónak látták kihagyni. Főtanács tartását pedig nem engedélyezték, min ugy kívántak volna segíteni, hogy két zsinatot kértek. De még tárgyaltak, vége lett a hires Josefi rendszernek.

Horváth Ferencz szervező talentuma nekünk épen kapóra jött. Már az 1781-iki korondi zsinaton egy sereg világi főemberrel jelent meg. 1783-ban a válóperek felebbezését a zsinatra utaltatja. A főcuratorok ezime kezdetben az iskolák, később az unitárius iskolák főgondnoka: Horváth Ferencz 1784-ben már az unitáriusok főgondnoka ezimével él. A főgondnokságot és püspökséget coordinálják: utasítják, hogy együttesen intézkedjenek; a főgondnok különös teendőjének jelölik, hogy fedezetről gondoskodják. A collegiumot az ekklézsia kezéből a statuséba vétette, az akadémiákra küldendő tanárok

választását az ekklézsia kezéből a zsinatába tétette. A világi elem bevonult, a status mint testület előállt Lázár István püspök 1788. és 1789-ben püspöki vizitációt tartott, kollektázott, s a főpénztárt 7000 frtnál többel gyarapította. De az mégis csak mintegy 10,000 frt.

Itt e ponton Európában a régi világrend megrendült. Kiütött az 1789-iki francia forradalom. A török háboruban vesztés József császár meghalt, tíz évi építménye romba dőlt. Összeült az erdélyi 1791—92-iki országgyűlés, az alkotmányt visszavezette régi alapjára, mely szenvedésünknek véget vetett. S mert a magyar nyelv tanítását az iskolákban elrendelte, a nemzeti érzés megkapta lendületét. Nekünk itt üt be legnagyobb fundatorunk végrendelete 1791, s halálával 92-ben egy nem várt nagy örökség reánk szállása. S mi jövőnknek biztos irányt adott, e ponton következett be az, hogy a török háboru alkalmából már Erdély határán mutatkozó törökök elől a főkormányshék Szebenből Kolozsvárra menekült. Mi Horváth Ferencnek s Lázár István püspöknek azt a gondolatot adta, hogy már most Erdély új fővárosában egyházunkat képviseltetnünk kell, templomot, iskolát kell építenünk.

Kolozsvárt *templomot* kellett építeni, mert nem volt. Templomot építeni, mily egyszerű gondolat ma. De mily merész és kockázatos gondolat egy sötét század után, melyben a nemzeti fejedelemiség multával, 1693-ban a kolozsvári piaczi templom átengedéseért még 5000 frttal kínálnak, de 1716-ban Steinville, erdélyi főhadi kormányzó szuronyszegezve kéreti a templom kulesát. Abban a században, a melyben Hugo Domián tábornok 1721-ben a tordai piaczi templomot szintén katonaság élén vette el; melyben 1725-ben a sepsi-szentiványi és laborfalvi-, 1745-ben a szőkefalvi-, 1777-ben a brassói-, 1779-ben a bordosi-, 1781-ben a kőrispataki-, 1788-ban a esőbi templomunktól hasonló erőszakkal fosztattunk meg.

Azonban 1782-ben megjelent a türelmi patens, mely a protestansokat templom építésre és restaurálásra hatalmazta fel. Elődeink a helyzet színvonalára emelkednek. Horváth Ferenc főgondnok, Lázár István püspök felkarolták a két oratorium helyett egy templom építése eszméjét. Kopogtattak Bécsben, ha nem utalványozná-e ki a kormány az ország által megajánlt 5000 frtot. Majd a püspök Sikó István kolozsvári ügyvéddel Bécsbe ment. A pénzt kiutalták s 1792-ben a templom építése megkezdődött.

Kollegiumot kellene építeni. Harmadfélszáz éve, hogy törvényesen bevett vallás vagyunk. Izabella királyné az 1557. jun. 1-ére

Tordára hirdetett erdélyi országgyűlés végzéséből a kolozsvári dominiánusok óvári klastromát jelölte egy protestáns iskola épületéül s Kolozsvár dézsmája negyedét jövedelméül, mire a hid-utezai quartaház emlékeztet. A mint Kolozsvár lutheranusból unitárius lesz, 1666-tól fogva e zárda lett kollegiumunk, s remek refertoriuma lett disztermünk. Kétszázhuszonhét éven át birtuk, míg nem a nemzeti fejedelemség multával, I. Lipót 1693. október 13-án a zárdát a jezsuitáknak adományozta. Mire az ország rendei egy négy tagu bizottság által, melynek egyik tagja Zsuki Pál volt, 6300 frton számunkra, ott a piaezon a plebánia mellett négy telket összevásárolt, vagy 39 szobát építtetett, s ifjuságunk az óvárból 1694. okt. 10-én belevonult. De nem állandóan. Mert a mint 1716-án a piaezi templomot elvették, az iskolából is kitétek, 1718. márcz. 30-án indulnunk kellett. Megfosztva minden alapunktól, magunknak kellett fentartásunkról gondoskodni. Itt a magyar-utezában, a mai kollegium helyén telket szereztünk, fából iskolát rögtönöztünk: De azzal a szomorú tapasztalattal, hogy a midőn pár hó mulva május 10-én az új iskola megnyilt, csak is a senior, egy diák s 9 tanuló gyermek maradt együtt a szétvert tanuló ifjuságból. Majd nyolezvan évig nyomorogtunk ebben a sövényfonott iskolában, midőn a türelmesebb idők beálltával Lázár István püspök 7965 frt gyűjtése, Zsuki László még életében átadott 26,403 frt adománya s fényes végrendeleti legatuma felbátorított, hogy egy a kor igényének megfelelő kollegium építéséhez fogjunk, mi Horváth Ferencznek elejétől kedvenc gondolata volt.

Horváth Ferencz a mint főgondnok lett, más évben, tehát 1779. jun. 29-éről, már kiboecátja körlevelét, elpanaszolja, miként fosztattunk meg iskola-épületeinktől, miként nyomorog az ifjuság és oktatásügyünk: adakozásra hívja fel az egyház tagjait. Beleszövi, hogy Széplakon építtetni kezdett udvarháza félben áll, de neki az iskola az első; s mert az adakozások megindultak, 1780 végén már 3301 frtról számolnak be. S rendre ott állunk, hogy 1801-ben az építés megindult, Ugrai László udvarhelyi mérnök atyánkfia terve szerint egy emeletre indítva. Miután azonban szűknek bizonyult, 1806-ban két emelettel végeztetett be. Kapuja felett ott ragyogott: *Musis et Virtutibus*.

A kollegium felépült, de nem az ő széplaki udvarháza. A negyvenes években még ott állt az emeletre felvitt félben hagyott épület, s la kérdeztük, a nép azt a feletet adta, félben hagyták, mert elfelejtették bele gradiesot tervelni. Mintha hagyomány beszélné, hogy a ki kezdte, a hatalom lépesőit személyes ezélokért nem kop-

tatta. Csak azt sajnálhatjuk, hogy második nagy alkotása koszorú-ünnepét nem érte meg.

De megérte azt, hogy statusunk szervezetét mai alapjára vezette. Az 1796-ki nyomtatásban megjelent országos schematismus már hozza mai szervezetünket, az egyházi és világi elem között együttes köz-igazgatásunk személyzetét, az egyházi körököt esperesei és világi gondnokaival, a főtanácsot illetőleg zsinatot elnökségével, consistoriával. A névsort P. Horváth Ferencz nyitja meg, a főconsistorium elnöke; követi Lázár István püspök, az egyháziak részéről elnök ezímmel. S a consistorok közt ott látjuk a Biró, Daniel, Gedő, Gálfi, P. Horváth, Maurer, Nagy, Pálfi, Pápai, Sala, Sándor, Sárosi, Szentkirályi, Szentiványi, Simén, Simon, Toroezkai család tagjait. Kolozsvárról Bartha Mózeset a későbbi consiliariust, akkor főbíró, Ágoston Márton, Gyergyai László senatorokat, Sikó István ügyvédet. S ha nem is a schematismusban, de jegyzőkönyveinkben már a mult században együtt láttuk az említeteken kívül, az Árkosi, Belényesi, Boneza, Csíki, Donáth, Gál, Gálfalvi, Henter, Jármí, Jakab, Jakabházi, Kénosi, Kőkösi, Konez, Mátéfi, Mihály, Orbok, Pákei, Pataki, Székely, Siménfalvi, Tibád, Váró, Veress családok egyes tagjait. Horváth Ferencz és kora bölcsesége minden csepp erőt zászlónk köré gyűjtött. A vezéreket, vezérkart a tábor segítette győzelemre, mert a tömeg bátorít.

Bátorság tartotta fenn a magyart, az unitáriusokat az összetartás. Mielőtt elsajnálónk 1804-ben bekövetkezett halálát, valóban nem tudjuk, ő vagy püspöke Lázár István ment elől a bátorság és összetartás kifejtésében, mely a francia forradalom, a József császár központosítási törekvései megbuktatása, a nemzet irodalmi és politikai ébredése korának szellemét megértette és sitett kihasználni. De mérséklettel. Azzal a tudattal, hogy a magyar sorsa küzdelem a létért. S a krónikással szólva, minden kis verőfényre nem szabad levágni szakállunkat. A tábor, mely a mult század sikereit aratta, nem szabad szétverni.

Örökét *P. Horváth Miklós*, a Horváth Boldizsár unokája vette át, ki mindjárt utána, 1805. július 1-én választatott főgondnoknak. Az ő idejére esik az 1811-ki pénz devalvatio, mely alapunkat $\frac{1}{5}$ -c értékére szállította, s ismét hiveink buzgóságára kellett appellálnunk. Nem soká, 1814. jun. 14-én bevezette pályafutását, s családjá ez ágát is sirba vitte.

Helyébe *P. Horváth Károly* lépett, a család másik ágából 1815. jul. 3-án; s 1830. jul. 15-éig folytatta.

Ötödik főgondnokunk a családból báró *P. Horváth Kálmán*, előbbi főgondnokunk unokája, Ferencz fiától, kinek neje gr. Was Antonia. Testvére Károly 1859. okt. 1-én fiatalon, Ida gr. Bethlen Miklósné 1877. decz. 6-án költeményeket hátrahagyva haltak el; maga, és az ősi fészekben, Széplakon, testvére Gábor fiai Rezső és Artur tartják fenn a Horváthok unitárius ágát.

Alig érte el férfikorát, egyházunk 1877-ben kollegiumunk felügyelő gondnokává, 1892-ben főgondnokká választotta. A kik a családból más vallásra tértek, egyik ág bárói, másik grófi rangot kapott: főgondnokunk a közügyek körüli fáradhatatlanságáért 1894-ben szintén bárói rangra emeltetett. Neje gr. Csáky leány. A Zsukiak örökében és szellemében él, mint minta gazda, s e mellett gyakran megszállja a Horváthok venája, mely publicistikai czikkekből nyilatkozik.

L. Kövály Erdély nev. családoi 118 l. P. Horváth Ferencz élete Benecédi Gergelytől. Ker. Magvető 1878. 136—75. l.

V. A sárdi Simének.

Honnan több nagy családunk, a Biró, Gedő, család indul ki, Udvarhelyszék Homoród-Szentmárton falujából származnak ki a szomszédos megyékre. A küüllőmegyei Sárdtól vették fel előnevüket, mely korunkban egy Simén leánynyal az Elekes családra ment át.

Az unitarizmus keletkezése korában tűnnek fel. Az ismeretes törzs Homoród-Szent-Mártonba száll, egy Biró leányra, fia szakad ki Sárdra, s a XVII. század elején már népes család. Hogy már ekkor jó unitáriusok, arra vall az is, hogy a midőn Eősi Péchy Simont 1606-ban adoptálja, abban az okmányban, mely különben birtokomban van, Simén Miklós mint udvarhelyszéki, Simén János, Péchinek Anna testvére után sógora, mint sárdi jön elő. Ugyanabban az időben Simén Pál a küüllőmegyei Széplakra szakad: elveszi kövesdi Nagy Annát, széplaki Both Annának P. Horváth Miklós halála után kövesdi Nagy Istvánnal kötött második házasságából született leányát. Annak a Both Annának, kitől a P. Horváthok származnak, kikkel a Simének Széplak felett 1609-ben osztoznak. Mely időtől a család széplaki és kelementelki ágra oszlott. S azután, a már említett Biró, P. Horváth-családok után, a Toroczka, Mauer, Iszlai családokkal összeházasodva, erős unitárius kötelékben jönnek le korunkra, mikor aztán leányágon birtokaik egy része grófi családokra megy át.

A mint katastrofánk a múlt század elején kitört, a mostani kelemenelki ág őse, Simén György, — kitől a most élő két Simén György, apa és fiu a negyedik, illetőleg ötödik szakadatlan György -- 1718-ban Pálfi Mihályval udvarhelyszéki körü gondnoknak állítottak be. A második Simén György — jegyzőkönyveink szerint — az 1784—88-iki zsinatainkon a patronusok részéről küldetni szokott egyik deputatus; az 1789-ben a főkormányshéktől akkor kiküldetni szokott királyi biztos. Fiát, a harmadik Györgyöt († 1839) a kelemenelkit, Elek testvérével, a széplakival, 1789-ben consistoroknak választják.

A Simén név országsherte annyi volt, mint a végtelenig vitt gazdálkodás, takarékoskodás jelzője, mit különösen a széplaki Simén Elekek képviseltek, kirkül egész adomakör keletkezett. De azért ott állanak a múlt század patronusai között: velünk szemben éppen nem fukarkodtak. Simén *Elek* 1773-ban széplaki malmának szombati vámját írja alá. Ó és neje Eperjesi Borbára, 1777. ujévi köszöntőjökben „a püspök és professor társai szükségéi pótlására“ jószágaik dészmaját adományozzák, „mig isten élteti“. Zsuki László 1791-ben végrendelete egyik végrehajtónak nevezi ki s 1792-ben mint a consistoriumban jelenlevő, alispáni ezimmet különböztetik meg.

A korunkra lejött S. *Elek* a Györgyök testvére. Györgygyel együtt lett 1789-ben consistor. P. Horváth Ferencz, mint a kinek Teréz leánya után veje, az 1798-iki zsinatra patronusok deputatusának nevezi, 1818-ban kollégiumunk egyik felügyelő gondnoka. Majd az erdélyi országgyűléseken királyi hivatalos. Fia nem volt. Klára leánya gr. Teleki Miklósné lett. Meghalt 1840-ben.

Hivatkozva fentebbi bőkezűségökre, nincs okunk kitérni a nevékhöz tapadt mondatkör elől. Takarékoskodó szellemünk képviselőinek tekintjük. S még abban a szövegezésben, melyben az adomák szokták a Siméneket jellemezni, a székely vér észjárása jutott kifejezésre. Ilyenek. Simén *György* († 1839) el-ellátogatott Fejéregyházára gr. Haller Jánoshoz, kártyázás közben mondja a gróf, felgyült a törökbuza termése, vegye meg. Jól van. Fizetett. Jött az új termés, a törökbuzakasok még mind tartalmazták az eladott termést. A gróf mondja, vitesse el. Hát ígértem én, hogy elvitetem. S az lett belőle, hogy ott hagyta, mig kétszeres árban eladhatta. Simén *Elek* regalista († 1840) reggelije után hig tojást szokott volt elkölteni, s a fáma reá fogta, hogy egy szép reggel hivatja szakácsát: ezt a tojást felírom, fizetéséből lehozom, mert kemény volt. Kérem tehát vissza

a tojást. De megettem. A család egy másik tagjáról, kit a család *Imrének* nevez s Gyéresen lakott, száll az adoma, hogy szakácsa fizetéséből le akart vonni, mert rosszul főzött s alatta elpusztult. Fogta magát a szakács, két tordai mészárossal, kikkel elhitette, hogy ura hizott ökrei tárgyában hivatja, beállít: becsüsöket hoztam Nagyságos uram, arra nézt, hogy elpusztult-e a Nagyságos ur? Persze, fizetett. Munkásságok, takarékoságuknak végeredménye különben az lett, hogy György és Elek testvére, Klára Bethlen, Elek leánya Klára Teleki grófné lett s vallásunkban haltak el.

A mennyiben a forradalom előtt a család szellemét közelebbről volt módom ismerni, a család nőtagjairól hozok pár korrajzi vonást. Gróf Teleki Miklósné († 1888.) nevelője, Hunyadi Ferencz, a tán most is élő jószágigazgató 1844-ben panaszozza, hogy a grófné nincs fiai tanulásával megelégedve, pedig nem rajta mulik, s ezért fizetését leakarja szállítani. Megnyugtatom én a grófnét, ugy sem lesznek fiai tanárok. Hivatkozzék reám, hogy a három fiut vizsgáztassa meg velem. Egy kis esinnal pompás vizsgát tettek le. A grófnét boldoggá tettük, a fizetés folyóvá lett.

Simén Klára iktári gróf Bethlen Sámuelné, az utolsó iktári gróf anyja szépség volt, közepes termettel; mint özvegy s mint a kinek fia. Bécsben lakott, a részére kiszakasztott néhány jószágot maga kezelte. Héderfáján, a Kisküllőmentén, hol lakott, egyfelől gyönyörű park, másfelől rakott esürös kert, a kastély alatt terjedelmes telt pineze, s alább hosszú istállók. A grófné volt az utolsó, a ki gyertyáját kioltotta. Reggel ugy 10 órakor udvari emberei közt ismét megjelent, s ott kezdte, hol tegnap este végezte. Megindult körutjára, övében a házi apró kulesok tartója, nyomába a gazdaszszony, megterhelve pineze, gabonás, virágház s egyéb nagy kulesokkal, folyt a szemle s a eselédség megrendszabályozása.

Ha különböző jószágaiban lefolyt az aratás, jött a szüret, befogatott, azaz előállt hatlovas cézárfogata, felejtárral, elől és hátul lovaglóval s ment. Vagyis, hogy gyengéjét se hallgassuk el, ment volna, de későn kelt s míg az ebédnek vége volt, már estvefelé járt, pedig a lovak folyvást ott prüszköltek, de a grófné még mind rendelkezett. Mondjuk hogy végre, repült a hat ló, de nem hosszasan, mert sok a hegyi patak, sok a hid, mely a vármegyét nem igen dicsérte. Hid jó, megállj, száll a legény. A lovas kíséret leszáll, megvizsgálják a hidat. Lehet. S bizony megtörtént, hogy a grófné Királyfálvától egy ágyulövésnyire volt, elővette a kísérelő társzekérről a párnaszákot s az útfélen egy parasztházba töltötte az

éjjelt. Persze az egész lakosságnak ki kellett vonulni, s tisztje, ki már avisálva volt, gornyikjaival elejébe jöve, az ajtóban sirbakolt.

Kelementelkére jött a hosszú levél mindenféle utasítással, menjek lóháton, puskásan nyárádmenti harasztkereki erdőjén át, nézzem meg a makktermést. Megyek és jövök. A grófné már Kelementelkén van Simén Györgynél. A hosszú utasítás minden pontját megfelelve, végül kisütöm, hogy biz ott egy kukk makk sem termett. Tisztemnek tehát mégis igazza van. Fogjanak ki. Vaesora után éjjél felé, mikor minden jámbor lélek álomra gondol: kérek pennát, papírost s a grófné visszavonult, s reggelre egy halom levéllel indultak kíséretében levő lovas futárjai a szélrózsa minden irányában. Akkor lud adta a pennát. Egy hét mulva futár vágdat az udvarba, hoz egy köteg frissen tépett pennát, mert a hogy én metszem, magától ir. Hogyan honorált egy régi dáma, felemlitem, hogy nemsoká fia titkárának hívtam meg.

Iktári gr. Bethlen Sámuelné a régi jó gazdasszonyok mintája, jó rokon, jó unitárius. Fia, Domokos († 1866.) az utolsó iktári Bethlen. Leánya, Katalin, előbb gróf Kornis Mihályné, később gróf Bánfi Miklósné, a mi első s lehet, hogy utolsó kegyelmes asszonyunk, vallásunk disze volt. Kopádról hatlovas hintóval hajtattott a tordai templomunkba. Leányai, mint Clarisse, gróf Károlyi Sándorné, már kitérték. Fia, gr. Bánfi Miklós, kegyelmes ur, Erdély leggazdagabb aristokratája, azonban bonezidai kastélyának muzeumában Dávid Ferencz reliquiákat őriz, látogatóinak kegyelettel mutat vallásalapítónk kéziratáira s karszékére, melyről egyházunk másolatot vétetett. Szellemünk egy sugara eshetett lelkébe a nagyanya és anya lelkéből, talán még abból az időből, midőn a héderfői parkban gyönyörködtem gyermekkedélyében, a mint Eliz testvérével az ismeretes kiseddovó Gazsi bácsi gyermekdalain esüngtek.

A két Simén György tartja a sárdi Simének családfáját, az apa és fiú: az apa Tustyán Hunyadmegyében, az ifju Kelementelkén. Az idősb György anyja, báró Rauber Rozália katolikus levén, leányai nem vallásunkban nevelkedtek. De mint cancellistakori kedves tanítványaim, igenis a mi szellemünkben. Hárman, köztük gr. Lázár Dénes honvédezdredesné, a forradalom utolsó esatái ágytuszava hallatára három nap alatt sirba szálltak. A más kettő: Rozália Ugron Gábor, Amália négy gr. Lázár fiu anyja. György leánya br. Bornemmissza Jánosné.

L. Erdély nev. családai 224. l. Szilágyi Sándor Nagyenyedi Album.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Brassai, mint philosophus.

III.

Módszertani munkássága.

Logikai munkásságának méltatásánál említettük, hogy ez a legerősebb oldala. Ezt most azzal kell kiegészítenünk, hogy nála a szigorúan logikus és módszeres gondolkozás kiegészítik, követelik egymást. Két tudomány vonul át egész tudományos működésén, mint uralkodó hatalom: a logika és a módszertan. Hosszú s túlnyomóan kritikai működésében e két tudománytól kölesönzi fegyvereit. Nála e két tudomány az összes tudományok vezetőjévé, korlátlan hatalmú urává válik. A módszer tapasztalati fogalom, de vezérelveit a böleselet adja, még pedig a tapasztalati lélektan. A mely módszer ezt a szükségképi alapot, a lélektant, nélkülözi, vagy épen megveti, az a módszer tömheti a gyermeki fejletlen értelmet rendezetlen anyaggal, de fejleszteni, erősíteni, magasabb értelmi munkák végzésére alkalmassá tenni bizonyára nem fogja. Brassai módszertanát a tapasztalati lélektan elveire és adataira alapítja. S módszertani elveire építi tankönyveit, melyek a leghasználtabb s legkedveltebb tankönyveinktől nagyon elütnek. Ezért írja az *Okoskerü Vezér* előszavában „kissé szokatlan módszeréről“, hogy azt „nem szeszély vagy eredetiségen kapkodás teremtette, hanem maga a természet sugallotta, s 25 évi tanulmányozás és tapasztalás diktálta“ (I. r. 10 kiad. 1882.). Nem könnyen lehet példát találni arra, hogy a módszer elmélete írójához a tankönyvíró egy személyben oly következetes maradt volna, mint a methodologus Brassaihoz a tankönyvíró Brassai. És sajátságos, hogy míg a methodologus hatott, a mely hatás nyomait irodalmunkban kutatni lehetne, addig tankönyvírói pályáján mindvégig egyedül maradt, nemesak, de könyvei érdekében nem egy irodalmi harezot kellett megvívnia. Pedig neki a tankönyvíró feladatáról, a tankönyv rendeltetéséről kissé magasabb, kissé nemesebb